

Les millores d'infraestructura i serveis, eina d'integració dels barris precaris de Yaundé

Sergio Oliete Josa, codirector del programa 2001-2003. ISF.

Silvia Álvarez Múrgoles, codirectora del programa 2003-2005. ISF.

Emmanuel Ngnikam, coordinador d'Environnement-Recherche-Action. Camerun.

Les **accions de millora** en barris precaris tenen una considerable tradició; són molt nombrosos els projectes duts a terme per agències internacionals, ONG i comunitats de base de tot el món. Des de mitjans dels 70, aquest tipus d'accions sorgeixen com a resposta al fracàs que es constata en les polítiques de re allotjament i/o demolició/reconstrucció d'assentaments informals, que proliferen sense control en les ciutats en desenvolupament. L'experiència mostra que re allotjar a la població en barris perifèrics implica trencar un teixit social que en molts casos existia entre els habitants en els seus pobles d'origen, a més d'allunyar-la de les zones on es troba l'ocupació. D'altra banda, demolar els barris i reconstruir-los en altura augmenta els problemes associats a la massificació i impossibilita a les famílies, l'accés a una porció de sòl que els permetria complementar els seus ingressos (petit comerç, agricultura urbana, etc.).

Què són les accions de millora en assentaments informals?

Aquest tipus d'accions consisteix en millores físiques, socials, econòmiques, d'organització i mediambientals dutes a terme cooperativa i localment entre ciutadans, grups comunitaris, empresaris i autoritats locals. Les accions típiques inclouen:

- Introducció o millora d'infraestructures bàsiques: xarxes de proveïment, col·lecta d'aigües residuals, condicionament de la xarxa viària, drenatge d'aigües pluvials, xarxa elèctrica, enllumenat públic, telèfons públics, etc.
- Mitigació o eradicació de riscos naturals o sanitaris.
- Provisió d'incentius per a la gestió i el manteniment de les infraestructures i serveis.
- Construcció o rehabilitació d'equipaments comunitaris com a guarderies, centres de salut, espais públics, etc.
- Regularització de l'ocupació del sòl.
- Millora de la qualitat d'habitatge.
- Reallotjament-/compensació del reduït nombre de residents que es veuran afectats per les millores.
- Millora de l'accés a l'educació i als serveis de salut, així com a programes socials centrats en qüestions com la seguretat, violència, drogues, etc.
- Augment d'ingressos a partir de la formació i l'accés a microcrèdits

Construcció del capital social i el marc institucional que permetin millores sostenibles.

Font: Cities Alliance, www.citiesalliance.org, *What is Slum Upgrading?*

Les accions de millora en assentaments informals exigeixen una lògica participativa i de concertació que en la pràctica és molt difícil de dur a terme per les grans agències de desenvolupament, i que sovint resulta incòmoda i poc comprensible per a les autoritats locals. Les agències internacionals no poden gestionar eficientment projectes a nivell de barri, perquè la necessitat desembossar ràpidament els fons els obliga a centrar-se en accions de major envergadura. Per la seva banda, l'acció dels poders públics municipals és poc perceptible en estos assentaments marginals, no sols per la dèbil capacitat financera i la falta de recursos humans qualificats, sinó també perquè empenen una metodologia d'intervenció "macro" que es fonamenta en les pràctiques dels països

industrialitzats i que es preocupa poc per la gestió del social (veure article de Jacques Fiset). En definitiva, es tracta d'un problema d'escala.

Per tant, per a poder operar a nivell de barri, agències i autoritats recorren en molts casos a organitzacions intermediàries, entre les que destaquen ONG, associacions de veïns, cooperatives, solidaritats, agències especialitzades, etc. En l'experiència que ací es presenta, la concepció, organització i execució del programa correspon a Environnement-Recherche-Action (ERA), ONG camerunesa impulsada per professors universitaris, particularment d'enginyeria, i a l'associació catalana d'Enginyeria Sense Fronteres.

Des del seu inici, l'objectiu perseguit pel programa ha sigut proporcionar a les municipalitats eïnes metodològiques i tècniques més eficaces tant per a la gestió dels serveis com per a poder afrontar la problemàtica del creixement urbà accelerat. Per a això es pretén mostrar que, amb pocs recursos i una dinàmica participativa que associi als diferents actors de la gestió urbana, és possible millorar sensiblement les condicions de vida de la població.

El programa-barris s'ha desenvolupat en tres fases: una primera fase realitzada en el marc del programa FOURMI I de la Unió Europea i que es basa en el finançament de microiniciatives urbanes. Esta primera etapa mobilitza únicament els actors locals: ERA com a responsable de l'execució tècnica, CASS com a encarregat dels aspectes socials i el Comitè d'Animació al Desenvolupament, qui representa els interessos dels habitants. Durant esta fase, les accions se centren fonamentalment a condicionar el tram viari de vianants i es desenvolupen tan sols en alguns dels blocs en què està subdividit el barri de Melen IV, en el districte de Yaoundé 6.

En una segona fase, l'acció pilot s'estén al conjunt Melen IV i entren en joc nous actors: l'associació catalana d'Enginyeria Sense Fronteres, que ofereix un suport tècnic i assisteix a ERA en la busca de finançament per part d'organismes del Nord, i l'alcaldia del districte de Yaoundé 6, que s'integra en la iniciativa com a contrapartida institucional. En esta fase, les activitats s'amplien a altres àmbits, com l'accés a l'aigua potable i al sanejament.

La tercera fase del programa pretén fer un canvi d'escala. Amb això s'intenta mostrar a les autoritats municipals que, sempre que es prenguin en consideració les particularitats socials i econòmiques de cada zona i s'identifiquin apropiadament als representants veïnals, els resultats de Melen IV també poden obtenir-se en altres barris. En esta fase, es treballa en cinc àrees del districte de Yaoundé 6, tres d'alta densitat (Melen I, Melen VIII B i Elig-Effa VII) i dos perifèriques de baixa densitat (Nkom-Nkana Plateau i Eba). A més a més, en esta etapa es dona un salt qualitatiu donant més èmfasi a la dimensió social del programa. En aquest sentit, es treballa amb el teixit associatiu per a reforçar la noció de ciutadania, a partir de la participació en la presa de decisions del barri, i de la conscienciació dels deures i drets dels habitants. En esta última fase el nombre d'actors augmenta tant en el Nord com en el Sud. Enginyeria Sense Fronteres rep el suport de les ONG Medicus Mundi i Setem per a reforçar les activitats socials del programa. D'altra banda, l'alcaldia del districte juga un rol més determinant i l'organisme municipal que governa en la ciutat comença a incorporar esta metodologia en altres zones de l'aglomeració.

Paper de les infraestructures i serveis en el desenvolupament urbà

La qüestió infraestructural té un indiscutible impacte sobre el desenvolupament econòmic dels països. En el món industrialitzat la lògica de mercat és la que permet la introducció de les xarxes d'infraestructura i serveis. La seva extensió i el seu caràcter universal no s'aconsegueixen fins al període comprés entre l'últim quart del segle XIX i la primera meitat del segle XX, gràcies a una intervenció de l'Estat. Per contra, en els països menys avançats, les estratègies per a recuperar el retard infraestructural han tingut poc en compte la demanda existent i, per altra banda, les carències dels governs s'han intentat suplir amb un sector privat incapaç de garantir un accés universal.

En els anys 50 i 60 les intervencions de les organitzacions es plantegen tres objectius principals:

- Fomentar l'empresa privada.
- Construir infraestructures per a afavorir el creixement del sector privat.
- Mobilitzar recursos financers per a infraestructures i inversions productives.

En conseqüència, el que es busca és estimular l'economia per mitjà d'inversió estrangera, invertint en grans equipaments i infraestructures, sobretot en transport i en producció elèctrica, en detriment dels equipaments socials. Una conseqüència d'esta ideologia és l'*Urban bias*, els teòrics de la qual afirmen que les ciutats són els motors del desenvolupament i que, per tant, cal concentrar en elles les inversions i el superàvit agrícola, en detriment de les poblacions rurals.

En els 70 les organitzacions internacionals donen un gir en les seves polítiques, i s'entra en una nova era en la que es tenen més en compte les dimensions socials del desenvolupament. Apareixen programes de redistribució de la riquesa i programes específics destinats als grups de població més pobre. A finals de la dècada, alhora que es pren de consciència del "urban bias" i s'impulsa un re-
equilibri regional, es dissenyen els primers projectes específicament urbans, en els que el sector informal adquireix una gran rellevància.

En el sector urbà, els programes d'ajust estructural apareguts en els 80 impliquen una forta disminució dels préstecs destinats a infraestructures i serveis. No obstant, a pesar d'esta disminució quantitativa, la provisió d'infraestructures i serveis continua veient-se com una bona eina per a compensar les dificultats i els efectes negatius que els programes d'ajust estructural tenen sobre els més pobres (Menendez, 1991). Afortunadament, a partir dels 80, les agències presten més atenció a la demanda dels usuaris i tenen més determinació en el reforç de les capacitats de les institucions i la població local.

Durant els anys 90, i fins a l'actualitat, les grans qüestions lligades al desenvolupament experimenten una profunda transformació. La governabilitat i el paper de les institucions locals passen a un primer pla, i es crea un marc per a un desenvolupament més sensible amb el context polític i cultural local. Al mateix temps, hi ha una revaloració de beneficis "col·laterals" de l'ajuda per projectes: creació d'espais per a la innovació política, desenvolupament de capacitats, suport a les valors personals entre els grups clau de decisió o beneficiaris. En altres paraules, l'enfortiment de la societat civil.

És en aquest context en què l'usuari es convertix en un actor principal de les intervencions urbanes. Es passa de planificar basant-se en l'oferta a orientar-se cap a la demanda, la qual cosa implica una planificació d'infraestructures que respon a les necessitats de l'usuari. Parell això, Guliani i Connors (2002) subratllen algunes qüestions crítiques que cal tindre en compte quan s'actua en assentaments informals:

- Els **estàndards de les infraestructures** i els **nivells de servei**. Les intervencions han de buscar un equilibri entre els estàndards màxims, que podrien no beneficiar a les capes més pobres i impedir l'extensió dels projectes a altres barris, i els estàndards mínims, que provoquen un augment dels costos de gestió i manteniment i disminueixen la durabilitat. Al mateix temps, han de donar servei als diferents grups d'usuaris: dones, homes, majors, joves, xiquets i xiquetes, discapacitats, etc.
- El **recobriment de costos**. Hi ha pocs dubtes sobre la importància del pagament per part dels usuaris per a finançar els projectes i garantir la seva gestió i manteniment. No obstant, els resultats sovint són insatisfactoris i els nivells de cotització lluny dels seus objectius. Per tant, es posa en relleu la importància de millorar els mecanismes per a estimular la voluntat de pagament, així com els dispositius de col·lecta de les taxes. En conseqüència, durant la identificació, els estàndards de les infraestructures i els nivells de servei deuen també ser determinats d'acord amb la predisposició per a pagar per part dels usuaris.
- Els **costos d'operació i manteniment**. El gran desafiament dels projectes d'infraestructura i serveis és la durabilitat. Per a això, alguns elements clau que han de prendre's en consideració són:
 1. graduar les inversions en funció de la capacitat financera dels usuaris per a pagar la gestió i el manteniment,
 2. recolzar-se en el treball de les ONG i les associacions veïnals allí on sigui possible,
 3. no carregar una excessiva responsabilitat als veïns, o dit d'una altra manera, no delegar les responsabilitats de les autoritats municipals,
 4. i enllaçar la gestió i el manteniment a nivell del barri a una provisió de serveis a una escala més gran.

Avui en dia estos criteris caracteritzen la metodologia d'intervenció seguida per la majoria de governs, agències de desenvolupament i ONG. Es pot afirmar que el programa-barris de Yaoundé 6 s'emmarca en aquests pràctiques. A pesar d'això, el Programa presenta algunes particularitats com el fet que els promotors del mateix segueixen principalment actors de la societat civil, que existeixi una col·laboració activa de la universitat, o que les accions prenguin com a punt de partida l'execució de microinfraestructures.

Les microrealitzacions en infraestructura, al servei de l'organització social

Tenint en compte les propostes fetes per Guliani i Connors, les microrealitzacions es revelen com una bona eina d'intervenció en els assentaments informals. Esta metodologia es contraposa als

grans projectes d'infraestructura en què el nivell i la qualitat del servei són elevats, com seria d'esperar en una ciutat industrialitzada. Com ja proposava Adler en 1965, el rendiment esperat del capital invertit és més elevat en les primeres inversions en els països en via de desenvolupament (AB). Però a mesura que el volum de capital invertit augmenta, la disminució del rendiment en els PVD s'accelera BC<BD.

Com s'explicava en l'anterior apartat, aquest fenomen es deu a la incapacitat dels països en desenvolupament per a integrar la gestió i el manteniment de les noves infraestructures en el sistema econòmic. Imaginem, per exemple, una carretera finançada per l'ajuda internacional. Si no es generen mecanismes per a finançar el seu manteniment, s'anirà deteriorant fins que arribarà un punt en què el país recorrent una altra vegada a l'ajuda internacional per a reparar-la. Degut a que està tan deteriorada, les noves obres costaran molt més que si la carretera hagués sigut mantinguda apropiadament. I en definitiva, al final del seu període de vida, la carretera haurà costat molt més del que s'havia previst inicialment.

Aquest concepte de la capacitat d'absorció pot utilitzar-se per a explicar l'interès de les microrealitzacions en els barris desfavorits. Es tracta d'inversions que els barris poden "absorbir", no només des del punt de vista econòmic, sinó també social i cultural. A més, els macroprojectes d'infraestructura no sols tenen un impacte sobre la millora de les condicions de vida dels barris precaris, sinó que també representen un punt de partida adequat per a promoure l'autodesenvolupament dels veïns. L'execució de projectes tangibles amb un benefici directe per als habitants augmenta l'autoestima d'estos, perquè, amb pocs recursos i un mínim d'organització, es posa de manifest que la seva situació pot millorar.

Com s'ha explicat al principi, l'experiència que ací es presenta neix a partir del Programa FOURMI, finançat per la Unió Europea a Camerun. La primera etapa de FOURMI va ser executada entre 1995 i 1998, i va resultar una iniciativa prou nova perquè va aconseguir mostrar amb èxit als veïns dels barris d'habitatge informal que la seva cotització per a realitzar microprojectes permetia la consecució de resultats palpables (Sanz, 2000). A més, FOURMI va poder verificar la viabilitat de la mobilització comunitària en termes de recursos humans, i va afavorir la presa de consciència, per part dels actors implicats, del rol complementari de les accions dels uns i els altres. Al mateix temps FOURMI descobria a les autoritats locals que la població està disposada a pagar pels treballs d'infraestructura si es reuneixen les condicions de confiança i bona gestió. Esta voluntat dels veïns ofereix a llarg termini una nova perspectiva de col·laboració entre les autoritats i la població. En definitiva, FOURMI va contribuir a la generació d'una nova cultura de gestió urbana.

Exemples de microrealitzacions realitzades durant la tercera fase del Programa Barris	
Barri	Microrrealització
Elig-Effa 7	Construcció de dos pistes de vianants amb cunetes de drenatge. Latrines familiars
Nkom-Nkana Plateau	Restauració de la pista principal i construcció de les cunetes de drenatge. Latrines familiars
Melen 8B	Construcció d'un pont i restauració d'una pista de vianants amb cunetes de drenatge. Latrines familiars
Eba	Restauració d'una pista principal i construcció de les cunetes de drenatge. Latrines familiars
Melen I	Construcció d'una pista de vianants, dos cunetes i restauració d'una font. Latrines familiars

L'experiència de la cooperació europea mostra, no obstant, que els programes de microrealitzacions també presenten limitacions (GRET, 1996). Sovint estan concebuts com a programes de construcció d'infraestructures i l'aspecte físic de la microrealització prepondera sobre l'objectiu de reforçar la capacitat de decisió i de gestió dels veïns beneficiaris. A més a més, solen concentrar-se en una sola contrapartida a nivell del barri que no té perquè ser representativa dels grups més pobres. D'altra banda, el recurs a organitzacions intermediàries (ONG i grups de base) es fa sense una política real de reforç de les mateixes, i sovint se les tracta com a mers subcontractistes. Finalment, un punt dèbil de les microrealitzacions és que rarament es garanteix la seva viabilitat tècnica a causa de la seva atomització geogràfica i l'absència d'una coherència amb les planificacions locals i nacionals.

El programa-barris recupera la metodologia plantejada per FOURMI, sistematitzada en un manual publicat per GRET (Groupe de Rebromege et d'Échanges Technologiques) en 1998. Aquesta metodologia, proposa no tant d'intervenir projectat solucions basant-se en la identificació de

necessitats dels habitants, sinó més aviat fer emergir o comprendre les seves expectatives i exercir com facilitadors aportant un suport metodològic per a reforçar els actors locals en la realització dels seus projectes. Aquest mode de gestió urbana implica:

- Comprendre els mecanismes socials que permeten identificar les demandes dels usuaris.
- Contribuir a l'expressió de la demanda social reforçant el paper dels líders del barri i/o dels grups que es faran càrrec de l'acció.
- Adoptar una estratègia progressiva.
- Territorialitzar la intervenció i actuar a nivell local.
- Establir relacions entre els diferents nivells que constitueixen la ciutat (barri, districte, ciutat, regió, Estat).
- Adoptar una estratègia ascendent.
- Obrir un espai de concertació i de negociació que permeti la gestió de conflictes i la formalització d'acords.

Els Comitès d'Animació al Desenvolupament (CAD) constitueixen l'actor central en l'estratègia participativa del Programa. Ells representen l'expressió de la demanda social dels habitants i s'erigeixen com a interlocutors davant dels poders públics. D'esta manera, l'elecció democràtica, la preparació i la representativitat dels membres del CAD són punts clau per a assegurar l'èxit del Programa en el barri.

La creació d'una nova estructura com els CAD en el barri no sempre és senzilla. Estos poden ser vistos com una imposició externa, ja que és la condició necessària perquè el Programa pugui intervenir en el barri. Una opció és posar-se en contacte amb les autoritats tradicionals que existeixen en tots els barris i que poden servir de base per a motivar la creació d'una estructura democràtica de representació dels veïns. Una altra alternativa és la de recolzar les associacions existents en el barri i treballar directament amb elles, o bé animar-les que es reuneixen per a crear una plataforma de representació. L'avaluació anual del Programa mostra que aspectes com la formació dels CAD, la seva representativitat, la seva visibilitat o les activitats de comunicació i sensibilització de la població continuen sent crítics i necessiten un seguiment constant per part dels responsables del Programa.

Una de les finalitats del programa-barris és precisament mostrar que les accions de millora en zones precàries deuen primer identificar els diferents representants del barri per a, a continuació, establir quins són els mecanismes més apropiats per a consolidar un CAD. Per aquest motiu, a partir de l'experiència pilot de Melen IV es va voler estendre la iniciativa a altres barris, amb realitats socials i físiques distintes. L'objectiu d'esta ampliació és determinar les condicions necessàries per a poder procedir a un canvi d'escala o, dit d'una altra manera, establir de quina manera els gestors municipals poden adoptar aquestes pràctiques per a generalitzar-les al conjunt dels assentaments informals de la ciutat

Canvi d'escala: l'extensió d'experiències pilot

En les accions de desenvolupament, el concepte de canvi d'escala, en anglès conegut com "scaling-up", fa referència a les iniciatives que es duen a terme per a compartir entre comunitats bones pràctiques o experiències positives. Sol criticar-se que un dels punts dèbils dels projectes de desenvolupament executats per ONG i comunitats de base és que tenen un abast reduït i es queden en una escala molt petita. Per a superar esta limitació diverses agències internacionals i ONG realitzen programes amb la finalitat d'afavorir la difusió del coneixement generat localment. En definitiva, el concepte de "canvi d'escala" i el de "compartir el coneixement" estan íntimament relacionats.

Hi ha diferents formes per a possibilitar aquest canvi d'escala. D'una manera genèrica pot parlar-se d'un canvi d'escala vertical i un horitzontal. El vertical implica una transferència del coneixement generat localment cap a instàncies administratives superiors, perquè aquests, al seu torn, ho tornen a aplicar en altres contextos locals. Un exemple típic seria el cas de realització d'un projecte pilot en un barri per a després estendre els resultats al conjunt de la ciutat. Per la seva banda, el canvi d'escala horitzontal contempla l'intercanvi directe de coneixements i experiències entre comunitats de base, associacions, ONG, grups veïnals, etc.

El programa-barris de Yaoundé 6 naix amb la voluntat d'estendre a altres contextos les lliçons apreses gràcies a les microrealitzacions, ja sigui d'una manera vertical o horitzontal. Esta vocació pedagògica no naix per casualitat, sinó que s'explica per la forta relació amb el món universitari que ERA i ESF tenen des dels seus inicis. Verticalment, el canvi d'escala busca pretén difondre les pràctiques proposades entre els gestors urbans. De fet, les experiències del programa-barris susciten

un gran interès tant entre les autoritats de Yaoundé com entre els responsables de les agències internacionals de desenvolupament. Metodologies semblants estan ja sent utilitzades en altres programes governamentals de major envergadura.

D'altra banda, en el cas del programa-barris, el canvi d'escala horitzontal fa referència a l'intercanvi d'informació i experiències entre els representants del barri de Melen IV, el primer en què es va actuar, i els cinc nous barris amb què es va continuar l'experiència. De la mateixa manera, durant l'execució actual del Programa les trobades entre els membres dels diferents CAD són regulars, per a poder compartir els èxits i problemes trobats. Estos intercanvis permeten als CAD tenir consciència de la marxa del Programa en els seus barris i analitzar convenientment possibles alternatives per a millorar-los.

No obstant, a pesar d'esta busca contínua de canvi d'escala, és important reconèixer que el Programa té encara desafiaments importants que afrontar. Primerament, es posa de manifest la necessitat integrar les infraestructures sorgides de les microrealitzacions en les xarxes primàries i secundàries de la ciutat. Així per exemple, és important assegurar la coherència entre el tram viari de vianants en l'interior d'un barri amb les xarxes viàries principals, així com la continuïtat dels eixos més enllà dels límits del barri. La retrocessió de les infraestructures a les entitats gestores és un altre dels grans reptes que cal afrontar en el futur. En aquest sentit, és important aclarir qui garantirà la futura explotació i manteniment. I en el cas que aquests entitats siguin privades, com podria ser la companyia d'aigua, en quines condicions les inversions realitzades repercutiran positivament en l'usuari. Finalment, una altra qüestió que planteja interrogants és l'efecte real de les infraestructures sobre la població, especialment sobre la qual viu baix règim de lloguer i té una renda baixa. En efecte, l'augment de la qualitat infraestructural del barri podria desembocar, seguint la dinàmica de la majoria de ciutats del món, en un augment dels preus del lloguer, excessius per a la població amb menys recursos, provocant un major empobriment o la seva partida forçosa del barri. D'altra banda, també pareix evident que els habitants de lloguer no haurien d'estar igualment interessats a participar en el projecte dels propietaris.

Conclusions

Aquest projecte mostra que, amb pocs recursos, és possible millorar sensiblement les condicions de vida de la població urbana si es desenvolupa una metodologia que condueixi els esforços dels actors i que integri la noció de servei a l'usuari, que es converteix així en l'actor central. El caràcter d'esta acció és sobretot pedagògic, perquè pretén proporcionar a les municipalitats noves ferramentes per a afrontar els desafiaments de la ciutat africana contemporània. La implicació dels poders públics és determinant perquè només ells estan en disposició de poder assegurar una coherència amb els barris veïns i tindre una visió a llarg termini.

La metodologia proposada no pretén legitimar l'informal, sinó més prompte experimentar una dinàmica participativa d'acord amb la capacitat dels habitants per a poder integrar les millores físiques en el barri. En aquest sentit, les accions es realitzen per etapes, amb millores progressives, al ritme que marquen i són capaços d'assumir els diferents actors implicats.

El fet de començar en els barris per mitjà de microrealitzacions en infraestructura permet una major implicació d'homes i dones, ja que els resultats són tangibles i tenen beneficis directes sobre la població. Això no impedeix que, una vegada que s'hagi consolidat un nucli associatiu, les accions puguin adquirir una naturalesa més social i centrar-se en qüestions com ara el reforç de les associacions, higiene i salut, educació, ocupació, etc.

En definitiva, el cas presentat té un doble objectiu: la intervenció per a la millora de les condicions de vida i la generació de coneixement. Com a conseqüència de la complexitat del fenomen urbà, és fonamental tenir en compte aquests dos dimensions. El gestor urbà ha d'actuar també com un investigador que indagui i busqui solucions per a les noves problemàtiques que se li presenten cada dia. Pel seu costat, l'investigador en urbanisme ha de recolzar els seus estudis en experiències concretes, basades en una realitat urbana que canvia i evoluciona constantment.

Bibliografia

ADLER, J. (1965), *Absorptive Capacity and Its Determinants*, Brookings Staff Papers, Brookings Institute, Washington D.C.

- GRET (1996), *Evaluation de l'instrument Pluriannuels de Micro réalisations (PPMR) sous Lomé IV*, Paris.
- GRET (1998), *Développement participatif urbain au Cameroun. Programme Fourmi. Tome 2*, Paris
- GULYANI S. and CONNORS G. (2002a), *Urban Upgrading In Africa: A Summary of Rapid Assessments in Ten Countries*, Regional Urban Upgrading Initiative Africa Infrastructure Department, The World Bank, Washington D.C.
- MENENDEZ, A. (1991), *Access to Basic Infrastructure by the Urban Poor*, Economic Development Institute of the World Bank, Washington D.C.
- SANZ-CORELLA, Beatriz (2000). *Orientations pour le Programme de développement participatif urbain. FOURMI II-UE*.